

MEGEMLEKÉZÉS

Búcsú Demény Páltól (1932–2024)*

Demény Pál György Kelet-Magyarország intellektuális gyermeke volt. A történelmi kihívásra morális választ adott, majd munkája és eltökéltsége eredményeként hamarosan a világ legismertebb amerikai demográfusa lett, aki mindvégig magyar maradt.

Demény Pál 1932-ben született Nyíregyházán. Edelényben járt elemi iskolába, és a debreceni piaristáknál látták el a tudás útravalóival. Az iskola rövid távon ugyan akadályozta pályáját, hiszen a kommunista rendszerben mondvacsinált ügyek miatt kicsapták onnan, és ezért már 18 évesen fizikai munkát kellett végeznie. Hosszú távon azonban széles látókörrrel, sokrétű műveltséggel ruházták fel, amelyet nemcsak itthon, hanem az USA-ban is kamatoztatni tudott.

Szakmai pályafutását – a Közgazdaságtudományi Egyetem elvégzését követően – a Központi Statisztikai Hivatalban kezdte, ám munkásságának e szaka-sza hamar és váratlanul véget is ért, mégis maradandó ismereteket szerzett. Interjúiban, szóljanak azok a nemzetközi vagy a hazai közösségnek, soha nem felejtette el megemlíteni, hogy Thirring Lajos útmutatásai milyen komoly szakmai hatást gyakoroltak rá.

Nem tervezte, hogy elhagyja Magyarországot. Ám amikor módszertani munkája eredményeként 1957-ben kijutott Svájcba egy, az ENSZ szervezésében megrendezett konferenciára, 1956 értelmezésében szembekerült a hivatalos állásponttal. Tudomásul vette, hogy nem utazhat haza, hiszen otthon (valószínűleg) eltiltás várná. Genfben menedékjogot kért. A konferencián való szereplése itthoni karrierje végét, és az akkor még előre nem látható külföldi karrierje kezdetét

* Elhangzott 2024. december 30-án Budapesten a Szent László templomban tartott búcsúztatáson. Az eredeti szöveg szerkesztett változata.

jelentette. A svájci tartózkodás során a párizsi demográfiai intézet (INED) ajánlata helyett az amerikai ösztöndíjat fogadta el. Az Egyesült Államokban hihetetlen gyors karriert futott be. 1957-ben érkezett meg az USA-ba, és kezdte egyetemi tanulmányait Princetonban, majd 1961-ben ugyanott megszerezte közgazdaságtani doktori fokozatát. 1966-ban associate professor, majd 1969-ben egyetemi tanár lett az Ann Arbor-i University of Michigan egyetemen. 1969-től már Honolulu-ban vezette az East-West Centert, és építette fel a népesedési kutatások centrumát, emellett professzorként tanított az ottani egyetemen.

Munkássága széles körű volt: foglalkozott klasszikus közgazdaságtudományi kérdésekkel; a Princetonon Ansley Coale-lal végzett elemzése módszertani standarddá vált; az európai termékenység hanyatlásával foglalkozó Princeton Project keretében vizsgálta az Osztrák–Magyar Monarchiában lezajlott népesedési átmenetet. Szakmai karrierjének zenitjén a fejlődő országok népességfejlődésének szakértőjének tartották. A népesedési kérdések értelmezése során a globális összefüggéseket tartotta szem előtt. Átfogó társadalom- és bölcsészettudományi ismeretekkel rendelkezett; kisujjában volt a klasszikus demográfia módszertana, de széles körű humán műveltséggel is rendelkezett. Mégis félreértés lenne őt interdiszciplináris tudósnek tekinteni. Nem, ő mindenekelőtt demográfus volt, aki nyitott a rokon tudományok felé, aki a demográfiai problémák tárgyalása során merített a társtudományok eredményeiből. Jó példája ennek a globalizációról 2007-ben írt cikke (Demény, 2007; magyarul megjelent: Demény, 2016, 245–257. o.), amelyben feltárta, hogy politikai-gazdasági szempontból a globalizáció a munkaerőmozgás szabadságát igényelné, hogy ez a folyamat a határok lebontására tör, ugyanakkor a politikai viszonyok, az állami szuverenitás miatt a munkaerő mozgásának szabályozása nemzeti keretek között történik. Az ambivalencia feloldása elengedhetetlen, figyelmeztet rá már 2007-ben.

Az elsők között volt, aki a termékenységre irányuló népesedéspolitikai korlátaival és lehetőségeivel, illetve hatásosságával foglalkozott. E témában 37 évvel ezelőtt, 1987-ben jelent meg ma már klasszikusnak számító műve (Demény, 1987). A fejlődő országok népességfejlődésének értelmezése nyilván megkívánta a globális perspektíva érvényesítését. A globális közelítés perspektíváját akkor is megtartotta, amikor az európai viszonyokat elemezte. Ez ráirányította a figyelmet az európai társadalmak népességdinamikájának elmaradására, Európa világnépességén belüli részarányának gyors és radikális csökkenésére, valamint az európai társadalmak előregedésére.

Külön ki kell térnünk Demény Pál szerkesztői tevékenységére. Ő alapította és szerkesztette közel négy évtizeden keresztül a *Population and Development Review*-t. Demény alapvető célja az volt, hogy az új folyóiratban a demográfiai

összefüggéseket közérthetően tárgyalják, aminek következtében a demográfiai kutatások eredményei széles körben ismertté válhatnak, és így bekerülhetnek a köztudatba. A demográfiát önálló, politikamentesen működő tudománynak tekintette, de azt is remélte, hogy a közérthető ismeretek hozzájárulnak a társadalompolitikai programok megalapozásához. Sokak szkepticizmusa ellenére a folyóirat meglepően gyorsan ismertté vált, tekintélyt, rangot szerzett, és ma is a demográfus szakma első számú publikációs fóruma.

Demény szerkesztői tevékenysége megkoronázásának tartom a kétkötetes *Encyclopedia of Population*-t (Demény and McNicoll, 2003), amelyben az egyes szócikkek kivétel nélkül a demográfia kiemelkedő tudósai írták, közérthető formában. Ha valamilyen új demográfiai kérdéssel kezdek foglalkozni, ma is ezt veszem elő először: a szócikkek eligazítanak a népesedési problémák labirintusában, megbízható kiindulópontot nyújtanak egy probléma felgöngyölítéséhez.

Demény Pál a demográfus szakma minden nemzetközi elismerését megkapta. 1986-ban az Amerikai Népesedési Társaság (Population Association of America, PAA) elnökévé választották, ezzel ő lett a PAA első nem amerikai származású elnöke. 2003-ban a Nemzetközi Népeségtudományi Társaság (International Union for the Scientific Study of Population) legmagasabb kitüntetését, a Laureate címet kapta meg. Végül komoly emberi és szakmai elismerésnek tartjuk, hogy az általa alapított *Population and Development Review* c. folyóirat különszámot jelentetett meg főszerkesztője nyugalomba vonulása alkalmából (McNicoll et al., 2013). Ebben olyan kiemelkedő tudósok írtak meghatározó elemzéseket, mint Massimo Livi-Bacci a firenzei egyetemről, Samuel Preston és Susan Wattkins a pennsylvaniai egyetemről, David Coleman az oxfordi egyetemről, Ronald Lee a berkley-i egyetemről, Richard Easterlin a kaliforniai egyetemről, Nancy Folbre a massachusetts-i MIT-ről és Wolfgang Lutz, a bécsi demográfiai intézet vezetője. Mindannyian a népeségtudomány meghatározó, iskolateremtő kutatói, és mindannyian tiszteltek Demény Pál munkássága előtt.

Demény Pál folyamatosan követte az itthoni eseményeket. A rendszerváltás után gyakran látogatott haza, majd Magyarországra költözött. Szakmai teljesítményét itthon is elismerték, 2002-ben a Magyar Tudományos Akadémia külső tagjává választották. Nem maradt el a társadalmi elismerés sem, hiszen 2018-ban megkapta a legmagasabb szintű állami elismerést, a Szent István-rend tagja lett. Aktívan részt vett az itthoni szakmai vitákban; hozzászólása jelent meg az Indexben, interjúk készültek vele és jelentek meg napi- és hetilapokban, a Magyar Rádióban, valamint online portálokon. 2016-ban a KSH Népeségtudományi Kutatóintézete könyv formájában jelentette meg válogatott tanulmányait (Demény, 2016). Árulkodó a könyv címe, amit maga választott:

Népességtudomány a közjó szolgálatában. Azokat a cikkeket válogatta kötetbe, amelyek közvetve-közvetlenül társadalompolitikai programokról, a népességpolitika lehetőségeiről és korlátairól szólnak. Szándékosan csak olyan cikkek szerepelnek itt, amelyek mentesek a módszertani kitérőktől. Demény Pál a könyvet a tágabb olvasóközönségnek, és talán még inkább döntéshozóknak szánta.

Utolsó írásaiból kitűnik, mennyire aggódott a népesedési (és részben ezért geopolitikai) súlyát veszítő Európáért. Természetesen aggódott Magyarorszáért is. Az aggodalom alapja – ahogy ez közvetetten már az akadémiai székfoglalójában is megjelent – az volt, hogy a népességfejlődés jó előre becsülhető tendenciái alapján Európa népessége gyorsan csökken és feltartóztathatatlanul öregszik, részaránya a világnépességen belül marginalizálódik, míg ugyanekkor az Európa szomszédságában elhelyezkedő országokban jelentős számban, töretlenül növekszik a népesség. Ez a folyamat olyan aránytalansághoz vezet, amely óhatatlanul vándorlást indukál. A lanyguló európai és a dinamikus afrikai, nyugat-ázsiai népesedés miatti feszültség, továbbá az európai és a fejlődő világbeli életszínvonalak közötti mérhetetlen távolság képezi a tömeges nemzetközi vándorlás strukturális alapját. Demény Pál tisztában volt azzal, hogy a nemzetközi vándorlás különféle érdekek és értékek mentén meghozott politikai döntések következménye. Úgy vélte, hogy míg a bevándorlók számára ez előnyt, addig az európai népesség számára az előnyök mellett számos konfliktust, az alacsonyabb státuszúak részére pedig hátrányt jelent. Nem volt bevándorlásellenes, de nem fogadta el a szabályozatlan bevándorlást Európába. Lényegesnek tartotta a bevándorlás mértékének, a bevándorlók számának rögzítését. Ugyanakkor, ezzel párhuzamosan, hitet tett a gyermekvállalást segítő népesedéspolitikai intézkedések mellett. Kofi Annannal, a korábbi ENSZ-főtitkárral szemben foglalva állást úgy gondolta, hogy Európa „jelenleg is sokszínű, a tömeges bevándorlás Európát nem színesebbé, hanem egyszínűbbé tenné”. Aggódott, hogy az Európai Unió projektje esetleg azért fog zátonyra futni, mert Európa túlzottan nyitott a bevándorlásra.

Utolsó írásaiban rendszeresen megfogalmazott demográfiai összefüggéseken alapuló társadalompolitikai javaslatokat. Továbbra is úgy gondolta, hogy a demográfusok feladata a tudományos elemzés, ám nem kívánt letenni arról, hogy tudását a közösség, a közjó javításának szolgálatába állítsa, és ennek érdekében politikai cselekvési ajánlásokat is megfogalmazzon.

Demény Pállal személyesen először 2003-ban Varsóban, az Európai Népesedési Konferencián találkoztam. Argumentációját és megjelenését tekintve egy klasszikus professzorral ülhettem szemben. Történeti összefüggésekbe helyezett érvelés, pontos fogalmazás, érdeklődő és kíváncsi szemek, szelíd, de határozott

hang, ősz haj, erőteljes vonások, kifogástalan megjelenés. Az élete legnagyobb részében Amerikában élő Paul Demeny nemcsak folyékonyan, de Arany János irodalmi választékosságához mérten is kifinomultan használta a magyar nyelvet. Számtalanszor felvetődött bennem – különösen miután az általa alapított *Population and Development Review*-t jobban megismertem –, hogyan lehetséges az, hogy valaki, aki nem nyelvészként dolgozik, ennyire otthonosan, ennyire választékosan használjon két nyelvet is! Köszönhető ez bizonyára a családi neveletésnek, a debreceni piaristáknak, az amerikai elfogadásra törekvésnek, és az önmaga elé követelményként állított mércének és igényességnek.

Megismerkedésünk után gyakran találkoztunk hazai és nemzetközi konferenciákon, szakmai megbeszéléseken, a KSH Népeségtudományi Kutatóintézete rendezvényein, és a már említett tanulmánykötet munkálatai során. Amikor az itthoni népesedés helyzete volt napirenden, mindig érintettük a termékenység növelhetőségének hazai korlátait. A magyar demográfiáról szólva soha nem mulasztotta el megemlíteni, mennyire becsüli a KSH Népeségtudományi Kutatóintézete teljesítményét, és a legmagasabb döntéshozók számára is világossá tette szakmai eredményeinket. Nyilván volt ebben udvariasság, hiszen Demény Pál végtelenül udvarias volt, de tudtuk, hogy kritikai megjegyzéseinek is hangot ad, ha azokat fontosnak tartja.

Noha számtalan elismerésben részesült itthon is, nem állíthatjuk, hogy megállapításai, javaslatai széles körben ismertek lennének, hogy ajánlásait a társadalompolitikai döntéshozók érdemben figyelembe vették volna. Talán azért, mert egyes indítványai igencsak radikálisak. Elfogadta ugyan, hogy az aktuális gyermeknevelési költségeket csökkentő intézkedések némi hatással bírnak a termékenységre, ám egyre szkeptikusabb volt azzal kapcsolatban, hogy ezek jelentősen emelni tudnának a termékenység szintjén, hogy érdemben lassítani tudnák az európai társadalmak öregedését. Ezért újra és újra felvetette radikális kezdeményezését, a nyugdíjrendszer átalakításának szükségességét és a gyermekek érdekeinek politikai képviselését, ami „Demeny-voting” néven vált nemzetközileg ismertté. Egyre erősebb meggyőződésévé vált, hogy az alacsony termékenységen csak minimális mértékben lehet javítani, ha a társadalompolitika nem köti közvetlenül össze a generációkat, ha a nyugdíjrendszer nem ismeri el nyíltan, hogy a felnevelt gyermekek teremtik elő a mindenkori nyugellátást, ezért a felnevelés eredményeiből a szülőknek közvetlenül részesülniük kellene.¹ A „Demeny-voting” pedig arra mutat rá, hogy a társadalmi transzferek elosztása

¹ A nyugdíjrendszer pronatalista átalakítására vonatkozó javaslatát a 2020. október 1-ei Idősek Tanácsán adta át a politikai döntéshozóknak.

politikai döntések eredménye, amelyek végső soron a választások révén legitimálódnak. Ha az édesanyák révén a gyermekek érdekei érvényesülhetnének, akkor érdemben változnának a generációk közötti újraelosztás szabályai. A javaslatok radikálisak. Ám ma természetsszerűleg vetődik fel a kérdés, nem kell-e újragombolni a kabátot, amikor a termékenység szintje a fejlett világban, Európában és Ázsiában is évről évre csökken, újabb és újabb minimumszinteket ér el.

Legutóbbi véletlen találkozásunk a Zeneakadémián volt. Demény Pál, mint mindig, akkor is büszke volt magyarságára, lelkesen beszélt a budapesti zenei élet világviszonylatban kiemelkedő sokszínűségéről, minőségéről.

Kedves Demény Pál! A demográfus közösség nevében búcsúzom a 20. század legnagyobb hatású magyar demográfusától. Emléked körülünkben örökké élni fog.

Spéder Zsolt

IRODALOM

- Demeny, P. (1987). Re-linking fertility behavior and economic security in old age: A pronatalist reform. *Population and Development Review*, 13(1), 128–132.
<https://doi.org/10.2307/1972124>
- Demeny, P. (2007). Globalization and international migration: Conflicting prospects. In V. Iontsev (Ed.), *Migration and development* (pp. 44–53). Moscow: Faculty of Economics, Lomonosov Moscow State University.
- Demény P. (2016). *Népesedéspolitika a közjó szolgálatában*. Budapest: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet.
- Demeny, P. and McNicoll, G. (Eds.) (2003). *Encyclopedia of population*. Vol. I–II. New York: Macmillan Reference.
- McNicoll, G., Bongaarts, J. and Churchill, E. P. (Eds.) (2013). Population and Public Policy: Essays in Honor of Paul Demeny. *Population and Development Review*, 38(s1)
<https://doi.org/10.1111/j.1728-4457.2013.00547.x>